บทที่ 4
ประวัติการศึกษาไทย

บทที่ 4
ประวัติการศึกษาไทย

การศึกษาประวัติการศึกษาและวิวัฒนาการของการศึกษาตั้งแต่สมัยโบราณถึงปัจจุบัน ทำให้เราทราบถึง

1. สภาวะของระบบในเมืองในสมัยนั้นว่ามีความเจริญหรือความเสื่อมทางด้านใดอย่างไร

2. วิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองในแต่ละด้าน

3. ปัญหาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ศิลปวัฒนธรรม ของสมัยนั้น ๆ ว่าเป็นอย่างไร มีผลกระทบต่อการศึกษาอย่างไร

ประวัติการศึกษาไทยแบ่งออกเป็นสมัยต่าง ๆ ดังนี้

4.1 สมัยโบราณถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (สมัยโบราณ - พ.ศ.2411)

สมัยโบราณ

การศึกษาของไทยมีแต่โบราณกาล แต่ไม่มีหลักฐานปรากฏลักษณะการจัดการศึกษาในสมัยนั้น อย่างไรก็ตาม จากประวัติศาสตร์เราทราบดีแล้วว่าคนไทยอพยพจากตอนต้นของจีน จากความสัมพันธ์กับจีนทำให้เราได้รับอิทธิพลของจีนมาบ้าง ครั้นเมื่อคนไทยได้อพยพเข้ามาอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิก็ได้พบกับศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเข้ามาเผยแพร่อยู่ในดินแดนแถบนี้อยู่ก่อนแล้วคนไทยจึงได้รับศาสนาพราหมณ์มาแต่ครั้งนั้น พร้อมทั้งวัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดตามแบบอินเดียซึ่งเป็นผู้นำศาสนาพราหมณ์เข้ามาเผยแพร่นี้ด้วย

ไม่นานนักหลังจากศาสนาพราหมณ์ได้เข้ามาเผยแพร่อยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิ ศาสนาพุทธก็เข้ามาตั้งมั่นอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิเช่นเดียวกัน ศาสนาพุทธที่เข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิโดยตรงนั้นเป็นพุทธศาสนาลัทธิหินยาน โดยแบ่งเป็นสองสาย คือ สายหนึ่งเข้าสู่ทางภาคเหนือและภาคกลางของไทย และลงไปจนถึงนครปฐมและราชบุรี อีกสายหนึ่งจากฝั่งตะวันออกของอินเดียเข้ามาทางตะกั่วป่า พังงา และข้ามไปยังไชยาและนครศรีธรรมราช ส่วนลัทธิมหายานนั้นเข้ามาถึงดินแดนสุวรรณภูมิทางอ้อม กล่าวคือเข้าไปในธิเบต จีน แล้วจึงวกลงมาทาง

ทิศเหนือของดินแดนสุวรรณภูมิ พุทธศาสนาลัทธิหินยานใช้ภาษาบาลีเป็นเครื่องมือสำหรับการเผยแพร่ศาสนา ส่วนลัทธิมหายานและศาสนาพราหมณ์ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นสื่อ ภาษาทั้งสองนี้จึงเข้ามาปะปนกับภาษาของคนพื้นเมือง ตลอดจนถึงภาษาไทยของไทยที่อพยพเข้ามาในดินแดนแถบนี้ในตอนหลังด้วย

ศาสนาทั้งสองนี้มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตและการให้การศึกษาแก่คนไทยในระยะต่อมาอีกเป็นอันมาก โดยเฉพาะในเรื่องจริยธรรม ความรู้สึกนึกคิด ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและศิลปกรรม

การศึกษาในสมัยกรุงสุโขทัย (พ.ศ.1800 - 1920)

เมื่อคนไทยอพยพเข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิก็ต้องมาพบกับชาติขอมที่แผ่อิทธิพลอยู่ในบริเวณนี้ จึงต้องได้รับอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมของขอมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ต่อมาในราว พ.ศ.1800 คนไทยก็ได้แข็งข้อต่อขอม ทำการกวาดล้างอิทธิพลของขอมเป็นผลสำเร็จ โดยใช้กรุงสุโขทัยเป็นศูนย์กลางต่อต้านอำนาจขอม และได้สถาปนาราชวงศ์สุโขทัยขึ้น โดยมีพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นปฐมกษัตริย์

พ่อขุนศรีอินทราทิตย์

การศึกษาในสมัยกรุงสุโขทัยยุคต้น ๆ ไม่มีปรากฏเป็นหลักฐานว่าได้จัดการศึกษาอย่างไร เพราะในสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นสมัยที่ยังมีความวุ่นวายเนื่องจากเพิ่งตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีใหม่ ๆ ต้องทำสงครามกับพวกขอมและชาวไทยด้วยกันที่ตั้งตัวเป็นใหญ่ตามหัวเมืองต่าง ๆ เพราะฉะนั้นการศึกษาของไทยในสมัยนั้นเน้นหนักไปทางด้านพลศึกษา คือฝึกฝนวิชาต่อสู้ข้าศึกศัตรู เช่น มวย กระบี่กระบอง ในสมัยนั้นผู้ชายไทยที่เติบโตเป็นผู้ใหญ่อายุ 20 ปีขึ้นไปจะต้องเป็นทหารในยามสงคราม ส่วนในยามสงบก็ออกมาทำการประกอบอาชีพด้วยการเพาะปลูกเป็นส่วนใหญ่ และมีการสอนวิชาชีพตามบรรพบุรุษด้วย คือตระกูลใดมีอาชีพอะไรก็สอนให้แก่ลูกหลาน เป็นการสอนจากประสบการณ์

ในสมัยนี้สันนิษฐานว่าหนังสือไทยยังไม่เกิด ใช้หนังสือขอม มอญและมีคนอ่านออกไม่กี่คน

พ่อขุนรามคำแหงมหาราช

ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง กรุงสุโขทัยเจริญสูงสุด ได้รวบรวมคนไทยเข้าไว้เป็นพวกเดียวกัน และได้ขยายอาณาเขตได้กว้างขวาง ทรงทะนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญทุกด้าน จนทำให้กรุงสุโขทัยมีความร่มเย็นเป็นสุข อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธ์ธัญญาหาร

ในปี พ.ศ.1826 พระองค์ทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้น เนื่องจากทรงเห็นว่าเมื่อตั้งตัวเป็นเอกราชพ้นจากอำนาจขอมแล้ว ควรมีหนังสือไทยไว้ประจำชาติ อักษรไทยที่ทรงประดิษฐ์ขึ้นนั้น สระ พยัญชนะ ตัวสะกด อยู่บรรทัดเดียวกัน และได้ทรงนำไปเผยแพร่ถ่ายทอดให้แก่คนไทยทั่วไปได้ศึกษาเล่าเรียน ในขั้นแรกพระองค์ทรงสั่งสอนให้แก่พระราชวงศ์ ข้าราชบริพาร ตลอดจนราษฎร ให้หัดอ่าน หัดเขียน หนังสือไทยใหม่ สถานที่สอนหนังสือของพระองค์คือที่พระราชวัง และมีพระแท่นมนังคศิลาซึ่งในวันโกน วันพระ ก็ใช้เป็นที่สำหรับพระภิกษุผู้เชี่ยวชาญพระธรรมวินัยเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนให้มีศีลธรรม และเพื่อให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข

สถานศึกษาในสมัยสุโขทัย นอกจากบ้านก็มีวัด สำนักปราชญ์ราชบัณฑิตและในราชสำนัก ในวัดนั้นนอกจากจะมีการสอนทางจริยธรรมแล้ว ก็ยังมีการสอนเรื่องที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ตลอดจนภาษาบาลี เพื่อให้เกิดความแตกฉานในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น สถานศึกษาอีกสองแห่งนั้นเป็นสถานศึกษาสำหรับคนชั้นสูงหรือเชื้อพระวงศ์

พระมหาธรรมราชาลิไท

ในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ได้เข้ามาปะปนกับพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น เพราะพระองค์ทรงมีพระสนมเอกคนหนึ่งเป็นบุตรของพระศรีมโหสถชื่อนางนพมาศ พระศรีมโหสถเป็นพราหมณ์รับราชการเป็นตำแหน่งปุโรหิตในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย ความคิดอ่านได้แพร่เข้าไปในราชสำนัก มีการนำพิธีต่าง ๆ ของพราหมณ์เข้ามาปะปนในราชพิธีของไทย เป็นต้นว่า พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นต้น นางนพมาศเป็นผู้มีความรอบรู้ทางวิชาการต่าง ๆ มากจนได้รับพระราชทานนามว่าท้าวศรีจุฬาลักษณ์

เนื่องจากพระมหาธรรมราชาลิไททรงมีความรอบรู้และเลื่อมใสในพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ถึงกับเสด็จออกทรงผนวชชั่วคราว จึงได้แบ่งพระภิกษุออกเป็นสองฝ่ายตามประเภทของการปฏิบัติ คือ ฝ่ายคามวาสี ได้แก่ พระภิกษุที่พำนักอยู่ตามสำนักสงฆ์หรือวัดภายในหมู่บ้าน

หรือในเมือง ทำการเผยแพร่หลักธรรมของพระพุทธเจ้าแก่ประชาชน อีกฝ่ายหนึ่งคืออรัญวาสี ได้แก่พระภิกษุสงฆ์ที่ไปธุดงค์อยู่ตามป่าเขาที่สงบเงียบห่างจากผู้คน เพื่อเจริญวิปัสสนาธุระ ทำให้ดวงจิตผ่องใส ปราศจากกิเลส การจัดแบ่งพระสงฆ์ออกเป็นสองฝ่ายเช่นนี้นับได้ว่าเป็นการจัดระเบียบคณะสงฆ์ในประเทศไทยเป็นครั้งแรก

อักษรไทยสมัยของพระองค์แพร่หลายกว้างขวางมาก พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือไตรภูมิพระร่วงขึ้น บรรยายถึงโลกนรก โลกมนุษย์ และโลกสวรรค์ เป็นพระราชนิพนธ์ร้อยแก้ว เพื่ออบรมราษฎรให้ละเว้นความชั่ว ประพฤติแต่ความดี ซึ่งจัดว่าเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนอย่างดียิ่งอย่างหนึ่งในสมัยนั้น ส่วนนางนพมาศได้แต่งหนังสือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ นำเอาลัทธิพราหมณ์บางอย่างมาบรรยายไว้ เช่น พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พิธีทางพระพุทธศาสนา เช่น พระราชพิธีวิสาขะ ลอยกระทง เป็นต้น และได้นำวิชช่างเย็บปักถักร้อย การประดิษฐ์สิ่งของที่งดงามมาเผยแพร่และอมรมสั่งสอนแก่ข้าราชบริพารให้มีความรู้

สรุป การศึกษาในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เป็นการจัดการศึกษาแผนโบราณ มีวังและวัดเป็นศูนย์กลางแห่งชุมชน สภาพความเป็นอยู่ของชุมชนมีส่วนสัมพันธ์กับวัดและวัง สำนักเรียนมีสองแห่งคือวัด เป็นสำนักเรียนของบรรดาบุตรหลานขุนนางและราษฎรทั่วไปมีพระเป็นผู้สอน อีกแห่งหนึ่งคือ สำนักราชบัณฑิต สอนแต่เฉพาะเจ้านายและบุตรหลานข้าราชการเท่านั้น

การศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1920 - 2310)

พระเจ้าอู่ทอง

เนื่องจากขอมมีอิทธิพลทางตอนบนของภาคกลางของไทยมากกว่าทางเหนือเมื่ออาณาจักรสุโขทัยเสื่อมลง พระเจ้าอู่ทองได้สถาปนากรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็น ราชธานี และตั้งตัวเป็นอิสระไม่ยอมขึ้นต่อกรุงสุโขทัยเหมือนเดิม พระองค์ได้นำวิธีการหลายอย่างของขอมเข้ามาใช้ เช่น มีการถือน้ำพิพัฒน์สัตยา สถาบันของกษัตริย์เปลี่ยนจากแบบพ่อเป็น แบบเทวะ มีการใช้ราชาศัพท์ โดยนำคำเขมรมาใช้ และได้นำแบบอย่างการบริหารราชการของขอม ซึ่งแบ่งส่วนราชการออกเป็น 4 ส่วน เรียกว่า จัตตุสดมภ์ มีเวียง วัง คลัง นา ตลอดจนนำวิธีการศาลของอินเดียมาใช้ มีการร่างตัวบทกฎหมายและบทลงโทษเป็นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าอู่ทอง เช่น กฎหมายลักษณะผัวเมีย ลักษณะการลักพา ลักษณะอาญาหลวง และกฎหมายลักษณะพยาน เป็นต้น

ทางด้านการศึกษา ภาษาไทยได้ขยายตัวกว้างขวางกว่าสมัยสุโขทัย เพราะมีการนำภาษาอื่นเข้ามาใช้มากยิ่งขึ้น คำไทยแท้ ๆ แต่เดิมก็สูญหายไปบ้าง ทางด้านวรรณคดีเปลี่ยนจากร้อยแก้วมาเป็นร้อยกรอง เป็นโคลงในชั้นต้นและมีร่าย ฉันท์ กาพย์ และกลอน ตามกันมาในชั้นหลัง การเขียนหนังสือเปลี่ยนจากสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช คือเปลี่ยนจากที่เขียนพยัญชนะ สระ และตัวสะกดอยู่บนบรรทัดเดียวกันมาเป็นเขียนสระไว้หน้าบ้าง หลังบ้าง บนบ้าง ล่างบ้าง ตามแบบอย่างของขอม หนังสือขอมถูกนำใช้สำหรับจารึกข้อความเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาแทนหนังสือไทยของพ่อขุนรามคำแหง และถือว่าเป็นหนังสือศักดิ์สิทธิ์ ต้องเคารพสักการะ

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไทยมีพันธไมตรีอย่างใกล้ชิดกับประเทศฝรั่งเศส และเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับฝรั่งชาติอื่น ๆ อีกหลายชาติ พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งประเทศฝรั่งเศสทรงทราบว่าประเทศไทยไม่กีดกันศาสนาอื่น และพระมหากษัตริย์ยังอุปถัมภ์ค้ำชูศาสนาต่าง ๆ เป็นอันมาก พระองค์จึงส่งคณะสอนศาสนานำพระราชสาสน์มาเจริญทางพระราชไมตรี นอกจากนี้ยังมีพวกช่าง สถาปนิกและพ่อค้าอีกด้วย พวกฝรั่งเศสได้ตั้งสำนักสอนคริสต์ศาสนาให้แก่เด็กไทย และยังได้สอนวิชาอื่น ๆ นอกเหนือจากศาสนาด้วย เช่น วิชาดาราศาสตร์ การก่อสร้าง การต่อเรือ และภาษาฝรั่งเศส โรงเรียนนี้จึงพอจะนับได้ว่าเป็น โ รงเรียนราษฎร์แห่งแรกของไทย

สมเด็จพระนาราณ์มหาราชทรงสนพระทัยในการศึกษา โดยเฉพาะทางอักษรศาสตร์มาก ได้ทรงส่งเสริมให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งหนังสือขึ้น การกวีนิพนธ์ก็ขึ้นถึงขีดสุด ในราชสำนักเป็นที่ชุมนุมของกวี มีวรรณคดีหลายเล่ม เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ กำศรวลศรีปราชญ์ เป็นต้น และทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระโหราธิบดี ราชบัณฑิตผู้หนึ่งในราชสำนักแต่งหนังสือแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรกขึ้นชื่อว่า จินดามณี ด้วยมีพระราชประสงค์ให้คนไทยรู้ภาษาของตนอย่างซาบซึ้งสามารถใช้เป็นแนวทางที่จะศึกษาธรรมเนียมศาสนา มีความนิยมในวัฒนธรรมของตนเอง เพื่อจะได้สามารถที่จะพิจารณาให้รอบคอบเสียก่อนที่จะหันไปเลื่อมใสหรือเปลี่ยนใจเข้ารีตศาสนาอื่นเพราะขณะนั้นคณะบาดหลวงฝรั่งเศสได้เปิดสอนศาสนาและสอนภาษาต่างประเทศ

หนังสือจินดามณีเป็นหนังสือว่าด้วยตัวพยัญชนะ สระ และการประสมตัวอักษร เมื่ออ่านหนังสือออกแล้วก็มีการสอนให้แต่งร้อยแก้ว โคลง ฉันท์ กายพ์ กลอน เป็นการศึกษาชั้นสูง

มีการศึกษาศัพท์ภาษาที่เกี่ยวข้องกับภาษาไทย เช่น เขมร บาลี สันสกฤต และชวา เป็นต้น และยังได้วางแบบวิชาข้าราชการไว้ด้วย หนังสือนี้ได้ใช้เป็นแบบเรียนสืบต่อมาจนถึง พ.ศ. 2414 ในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในช่วงระยะเวลานี้ความเจริญทางวิชาการใหม่ ๆ เกิดขึ้นอีกหลายอย่างและน่าจะเจริญก้าวต่อไป แต่เหตุการณ์หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะหลังจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคตแล้ว พวกฝรั่งเศสถูกขับไล่ออกจากเมืองไทยในสมัยของพระเทพราชา ต่อมาบ้านเมืองเกิดกบฏแย่งราชสมบัติกันหลายครั้งหลายหน คนดีมีความรู้ก็หลบหนีเอาตัวรอด อย่างไรก็ตามวัดยังคงเป็นสถานที่ให้การศึกษาอยู่ตามเดิม

พระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์

การศึกษาสมัยกรุงศรีอยุธยามาฟื้นตัวอีกครั้งหนึ่งในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ การศึกษาได้รับการส่งเสริมให้เจริญขึ้น มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตเกิดขึ้นหลายนาย เช่น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ ทรงนิพนธ์โคลงชลอพุทธไสยาสน์ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์เป็นเจ้าแห่งกาพย์ห่อโคลง เป็นต้น นอกจากนี้ทรงกวดขันในเรื่องการศึกษาและศาสนามาก โดยเฉพาะทรงกำหนดว่าผู้ที่ถวายตัวเข้ามารับราชการทุกคนต้องเคยบวชเรียนมาก่อนแล้ว ต่อมาจึงกลายเป็นประเพณีของไทยว่าจะต้องบวชเมื่ออายุครบ 20 ปีบริบูรณ์

ในสมัยของพระองค์ศาสนา อักษรศาสตร์ วรรณคดี ละคร ศิลปะ และการช่างเจริญถึงขีดสุด จนกระทั่งไทยเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าเมื่อปี พ.ศ.2310 พม่าได้เผาผลาญวรรณกรรมพระราชพงศาวดาร และแบบเรียนต่าง ๆ จนหมดสิ้น ทำให้การศึกษาของไทยเสื่อมลง

สรุป การศึกษาในสมัยกรุงศรีอยุธยามีลักษณะที่ต่างไปจากสมัยกรุงสุโขทัยตรงที่การศึกษาส่วนใหญ่ตกอยู่กับวัด ราษฎรนิยมพาลูกหลานไปเล่าเรียนกับพระเพื่อเป็นการตระเตรียมสำหรับอุปสมบทในกาลข้างหน้า

การศึกษาสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ.2310 - 2325)

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2310 ในเวลาไม่นานนัก สมเด็จพระเจ้าตากสินหรือพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็สามารถกู้อิสรภาพของไทยได้อีกครั้งหนึ่ง และได้สร้างกรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานี ตลอดระยะเวลาอันสั้นของพระองค์เต็มไปด้วยการต่อสู้ทั้งกับพม่าและคนไทยด้วยกันเอง การฟื้นฟูการศึกษาจึงทำได้ไม่มากนัก ในระยะเวลาที่ครองราชย์เพียง 15 ปี แต่ก็ได้

โปรดฯ ให้เสาะแสวงหาและรวบรวมตำราต่าง ๆ มาเก็บไว้ที่อารามหลวง เพื่อใช้เล่าเรียนต่อ ทรงทำนุบำรุงการศึกษาในวัดเช่นเดียวกับในสมัยก่อน ๆ

การศึกษาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2411)

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯขึ้นเถลิงราชสมบัติ ได้ย้ายเมืองหลวงมาตั้งที่กรุงเทพมหานคร ต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ในการทำสงครามยืดเยื้อกับพม่า เขมร มอญ และบูรณะวัดวาอารามเป็นการใหญ่ จึงมีเวลาน้อยในเรื่องการจัดการศึกษา แต่อย่างไรก็ตามในด้านการศาสนาก็ได้โปรดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกที่ได้รวบรวมมา ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงโปรดฯ ให้มีการสอนพระปริยัติธรรม และได้จัดให้มีการสอบไล่พระปริยัติธรรมขึ้นเป็นครั้งแรก โดยแบ่งออกเป็น 3 ชั้น คือ เปรียญตรี เปรียญโท และเปรียญเอก

ทางด้านอักษรศาสตร์และวรรณคดีก็เริ่มฟื้นตัวขึ้น เป็นการต่อเนื่องจากที่พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ริเริ่มไว้ ขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ก็ดำเนินรอยตามแบบวัฒนธรรมของกรุงศรีอยุธยา และได้ปรับปรุงให้ดีขึ้นอีกเป็นอันมาก นอกจากนั้นยังมีการแปลวรรณคดีของต่างชาติ เช่น มอญ และจีนมาเป็นภาษาไทย เช่น เรื่องราชาธิราช สามก๊ก จัดว่าเป็นการเรียนวรรณคดีแบบร้อยแก้วขึ้นอีกครั้งหนึ่งหลังจากสมัยกรุงสุโขทัย

งานสำคัญอีกเรื่องหนึ่งในรัชสมัยของพระองค์ก็คือการชำระกฎหมายต่าง ๆ ที่ยังคงเหลือใช้อยู่ในเวลานั้น รวบรวมเข้าเป็นหมวดหมู่แล้วประทับตราราชสีห์ คชสีห์ และตราบัวแก้ว ซึ่งมีชื่อว่า กฎหมายตราสามดวง นับเป็นรากฐานในทางกฎหมายไทยในสมัยต่อมา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยฯ ได้มีการติดต่อกับฝรั่งชาติโปรตุเกสและอังกฤษบ้าง โดยเฉพาะชาวโปรตุเกสได้นำวิทยาการใหม่ ๆ เข้ามาด้วย ทำให้คนไทยมีความรู้และความสามารถในเชิงช่างต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี เช่น การสร้างป้อมปราการและการต่อเรือ เป็นต้น

ทางด้านศาสนา ได้ส่งสมณฑูตไปลังกาเพื่อสืบสวนพระศาสนา ได้ปรับปรุงการสอบไล่ปริยัติธรรม โดยแบ่งให้มี 9 ประโยค ผู้สอบได้ 3 ประโยคเรียกว่าเปรียญตรี ผู้สอบได้ประโยค

4 - 6 เป็นเปรียญโท และสอบได้ 7 - 9 เป็นเปรียญเอก หลักสูตรพระปริยัติธรรมยากขึ้นและสูงขึ้นกว่าเดิม ทำให้มาตรฐานความรู้ทางบาลีสูงขึ้น นอกจากนี้ยังทรงโปรดให้ตั้งโรงทานขึ้น ซึ่งนอกจากจะเป็นที่เลี้ยงอาหารแก่ข้าราชบริพารแล้ว ก็ยังใช้เป็นที่แสดงพระธรรมเทศนาและสอนวิชาการต่าง ๆ แก่คนทั่วไป นับได้ว่าโรงทานจึงเป็นโรงเรียนอีกแบบหนึ่งไปโดยปริยาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือสำคัญไว้หลายเรื่องด้วยกัน เช่น บทละครเรื่องอิเหนา รามเกียรติ ไชยเชษฐ์ คาวี สังข์ทอง และมณีพิไชย กวีนิพนธ์ที่สำคัญก็มีหลายท่าน อาทิเช่น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส และสุนทรภู่ เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชกาลนี้ประเทศใกล้เคียงของไทยได้ตกเป็นอาณานิคมของจักรวรรดินิยมไปเกือบหมด พระองค์ทรงดำเนินวิเทโศบายอย่างฉลาด ทำให้ไทยสามารถรักษาเอกราชของชาติไว้ได้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯทรงได้ทะนุบำรุงศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดและทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดทั่วประเทศ 35 วัด และได้บูรณะวัดพระเชตุพนฯ ในวัดพระเชตุพนฯนั้นได้จารึกวิชาการต่าง ๆ ไว้ที่วัดเมื่อ พ.ศ.2379 บรรดาวิชาที่จารึกไว้แบ่งได้เป็น 3 หมวด คือ

1. หมวดอักษรศาสตร์ อธิบายถึงการแต่งบทร้อยกรองต่าง ๆ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน วรรค พร้อมทั้งตัวอย่างที่ยึดถือเป็นแบบฉบับได้

2. หมวดแพทย์ศาสตร์ มีตำรายารักษาโรค เครื่องสมุนไพรต่าง ๆ ตำราหมอนวดซึ่งแสดงให้เห็นชัดโดยมีแผนภูมิที่ตั้งของเส้นต่าง ๆ พร้อมทั้งมีรูปปั้น รูปเขียน ประกอบ ทำให้ผู้เรียนเข้าใจได้ง่าย

3. หมวดวิชาช่างฝีมือ มีวิชาช่างเขียน ช่างแกะสลัก ช่างกลึง ช่างหล่อ ช่างปั้น และช่างประดับต่าง ๆ

พระองค์ได้นำวิชาการที่สำคัญเหล่านี้มาจารึกไว้เพื่อให้ประชาชนทุกชั้นได้ศึกษาหาความรู้โดยเสมอภาคกัน ฉะนั้นจึงถือว่าวัดพระเชตุพนฯ เป็นมหาวิทยาลัยตลาดวิชาแห่งแรกของประเทศไทย

ในสมัยนี้มีแบบเรียนใหม่ที่แต่งขึ้นใช้คือ จินดามณีเล่ม 2 ซึ่งแต่งโดยกรมหลวงวงศาธิราชสนิท และอีก 2 เล่มคือ หนังสือประถม ก.กา และหนังสือประถมมาลา แต่ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้แต่ง หนังสือทั้ง 2 เล่มนี้แต่งเป็นกาพย์กลอน ใช้คำต่าง ๆ มาร้อยกรองให้จำง่าย และใช้เป็นแบบเรียนจนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 5

ปรากฏการณ์สำคัญยิ่งที่เกิดขึ้นในรัชสมัยนี้คือ การตั้งโรงพิมพ์สำหรับพิมพ์หนังสือไทย เมื่อ พ.ศ.2379 โดยนายแพทย์ ดี.บี.บรัดเลย์ มิชชั่นนารีชาวอเมริกัน แต่คนประดิษฐ์คือ ร.อ.เจมส์โลว์ ชาวอังกฤษ การพิมพ์ส่วนใหญ่พิมพ์หนังสือสอนศาสนาของพวกมิชชั่นนารี ใช้ในราชการเพียงครั้งเดียว เมื่อ พ.ศ.2382 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ โปรดเกล้าฯ ให้จ้างโรงพิมพ์ของหมดบรัดเลย์พิมพ์ประกาศห้ามสูบฝิ่นเป็นใบปลิว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวฯ การเล่าเรียนทางพุทธศาสนาเปลี่ยนแปลงไป ทรงตั้งธรรมยุกตินิกายขึ้นอีกนิกายหนึ่ง ควบคู่ไปกับมหานิกาย ธรรมยุกตินิกายเป็นนิกายซึ่งเคร่งครัดต่อการปฏิบัติทางธรรมวินัยเป็นอย่างยิ่งขึ้น

สำหรับการศึกษาภาษาอังกฤษก็เริ่มในรัชสมัยของพระองค์ เพราะทรงเห็นว่าการศึกษาแผนโบราณให้ความรู้ไม่เพียงพอที่จะติดต่อกับฝรั่ง ซึ่งเข้ามาติดต่อทางการค้าและทางการทูตการเจรจาทำสัญญาทางพระราชไมตรีไม่ค่อยได้ผล เพราะคนไทยไม่สามารถรู้ภาษาอังกฤษที่จะเจรจากับฝรั่งโดยตรงได้ ต้องใช้ล่ามแปลถ่ายทอดกันหลายภาษา อีกประการหนึ่งเหตุการณ์บ้านเมืองภายนอกประเทศ เช่น สงครามฝิ่นก่อให้เกิดความเข้าใจว่าฝรั่งกำลังแผ่อำนาจมาทางเอเชียบูรพา ซึ่งจำเป็นต้องเรียนวิชาความรู้อย่างฝรั่ง เพื่อจะได้ติดต่อกับฝรั่งโดยไม่เสียเปรียบ ดังนั้นจึงได้โปรดฯ ให้จ้างนางแอนนา เอช เลียวโนเวนส์ เข้ามาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษให้พระเจ้าลูกเธอ และโปรดฯให้ข้าราชการและเจ้านายเรียนภาษาอังกฤษกับพวกมิชชั่นนารีอเมริกันซึ่งเข้ามาสอนศาสนาและสอนภาษาด้วย

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ซึ่งในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ มีพระอิสริยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศฯ ทรงเห็นประโยชน์ของการพิมพ์หนังสือ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงพิมพ์ภาษาไทยของไทยเป็นแห่งแรกที่วัดบวรนิเวศฯ พิมพ์หนังสือในทางพุทธศาสนามาจนถึงในรัชกาลของพระองค์ จึงโปรดฯ ให้ตั้ง

โรงพิมพ์หลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เพื่อใช้ในราชการ ได้พิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษาขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ.2401

สรุป การศึกษาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การศึกษายังคงดำเนินไปเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ วัดยังเป็นสถานที่ให้ความรู้แก่พลเมือง การศึกษามีรัฐเป็นผู้จัด เมื่อเริ่มขึ้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ซึ่งเป็นระยะที่ประเทศไทยเริ่มติดต่อกับประเทศทางตะวันตกอย่างกว้างขวาง และรับอิทธิพลจากประเทศเหล่านั้นเข้ามา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงศึกษาภาษาอังกฤษ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จ้างครูชาวอังกฤษมาถวายพระอักษรแก่พระราชโอรสและพระราชธิดาด้วย

สรุปการศึกษาสมัยกรุงสุโขทัยจนถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ

การศึกษาในช่วงของสมัยกรุงสุโขทัยจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นการศึกษาที่ไม่มีระเบียบแบบแผน ไม่มีโรงเรียนสำหรับเรียนหนังสือ ไม่มีหลักสูตร ไม่มีตารางสอน ไม่มีการวัดผลการศึกษาที่มีกฎเกณฑ์ ไม่มีแผนการศึกษา การเรียนการสอนขึ้นอยู่กับผู้สอนโดยตรง รัฐไม่ได้เป็นผู้จัดการการศึกษาโดยตรง แต่ให้วัดเป็นผู้จัดการศึกษา และการสร้างวัดก็ไม่ได้มีวัตถุประสงค์ที่จะสร้างไว้สำหรับเป็นสถานที่ให้การศึกษาแก่ประชาชนทั่วไป พระสงฆ์เป็นครูผู้สอนไม่มีเงินเดือนให้ เด็กที่มีโอกาสได้เล่าเรียนส่วนใหญ่จะเป็นเด็กชาย อายุระหว่าง 11 - 13 ขวบ คือพ่อแม่ได้นำไปฝากพระสงฆ์ให้เล่าเรียนหนังสือที่วัด วิธีการสอนในสมัยนั้นคือ ถ้าเป็นวิชาหนังสือก็ให้ท่องจำ ถ้าด้านการช่างก็ให้ฝึกปฏิบัติจนสามารถทำได้จริง การเรียนภาษาที่นอกเหนือจากภาษาไทย ได้แก่ ภาษาขอม (เรียกว่าบาลี) ทั้งนี้ เพื่อใช้สำหรับอ่านคัมภีร์ในพระ-พุทธศาสนา การศึกษาในสมัยนั้นสนับสนุนให้เรียนทางด้านศาสนามากที่สุด ถึงกับมีการสอนและจัดระเบียบเป็นชั้น ๆ นับว่าก้าวหน้ากว่าวิชาการศึกษาแขนงอื่น ๆ วิชาชีพต่าง ๆ ก็มีการสอนกันในครอบครัว ไม่ยอมเผยแพร่ให้คนนอกตระกูลได้เรียนรู้ ในสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 3 - 4 คนชั้นสูงนิยมเรียนวิชาการตามแบบยุโรป เช่น วิชาการต่อเรือ วิชาการเดินเรือ วิชาเครื่องจักร โดยจ้างฝรั่งมาสอน และสำหรับวิชาช่างต่าง ๆ ก็รวมกันอยู่เป็นหมู่ เช่น ตำบลบ้านบาตร บ้านพาน บ้านดอกไม้เพลิง บ้างช่างหล่อ เป็นต้น สำหรับเด็กผู้หญิงมีโอกาสเรียนน้อยมาก ผู้ปกครองไม่นิยมให้เรียนวิชาหนังสือ ชอบให้อยู่บ้านหรือส่งไปรับใช้อยู่ในวังเจ้านาย

หรือบ้านข้าราชการผู้ใหญ่ เพื่อให้ฝึกวิชาแม่บ้านการเรือน และฝึกอบรมมารยาทสมบัติผู้ดี เป็นต้น

4.2 สมัยปฏิรูปการศึกษา (พ.ศ. 2411 - 2468)

การศึกษาในรัชกาลที่ 5 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2453)

การศึกษาของไทยได้เริ่มวางรากฐานเป็นแบบแผนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ซึ่งเป็นระยะที่ประเทศไทยถูกคุกคามอย่างรุนแรงจากประเทศทางตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความอยู่รอดของประเทศ จึงได้ทรงปฏิรูปการเมืองและสังคมเพื่อให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ ส่วนในด้านการศึกษานั้นก็มีความจำเป็นที่จะต้องปฏิรูป และในการนี้จะพึ่งพาอาศัยการศึกษาในวัดแต่อย่างเดียวไม่ได้ ดังนั้นในปี พ.ศ.2414 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงสอนภาษาไทยขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เป็นโรงเรียนแห่งแรกของไทย ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจาริยางกูร) ปลัดกรมพระอาลักษณ์เป็นอาจารย์ใหญ่ มุ่งฝึกคนเข้ารับราชการ สอนภาษาไทย การคิดเลข และขนบธรรมเนียมราชการ ส่วนนักเรียนนั้นเป็นบุตรเจ้านาย ข้าราชการผู้ใกล้ชิดพระองค์ ในปีเดียวกันนั้นทรงตั้งโรงเรียนหลวงสอนภาษาอังกฤษ มีนายฟรานซิส ยอร์ช แพตเตอร์สัน ชาวอังกฤษเป็นครู (ตั้งได้อยู่ 5 ปีต้องเลิกเพราะครูกลับยุโรป)

ทั้งสองโรงเรียนอยู่ในสังกัดกรมทหารมหาดเล็ก ผิดกับโรงเรียนแต่ก่อน คือมีฆราวาสเป็นครู การตั้งโรงเรียนทั้งสองนี้มีจุดประสงค์เพื่อจะให้ได้คนรู้หนังสือเข้ารับราชการและที่ตั้งไว้ที่กรมทหารมหาดเล็กคงเป็นเพราะเป็นหน่วยราชการกลางที่ใกล้ชิดกับพระองค์มากที่สุด ในขณะเดียวกันก็มิได้ทอดทิ้งการศึกษาที่มีอยู่แล้ว เช่น โรงเรียนของพวกคริสเตียนและการศึกษาของพระ ซึ่งมีการเรียนพระธรรมวินัยอยู่แล้ว และยังสอนวิชาหนังสือและวิชาต่าง ๆ แก่กุลบุตรผู้มาบวชหรือผู้ที่มาเป็นศิษย์วัดด้วย

สำหรับบุตรเจ้านายที่เรียนดีได้ทรงส่งไปศึกษาวิชาภาษาอังกฤษต่อที่โรงเรียนแรฟเฟิลในสิงคโปร์ เป็นพระราชดำริเมื่อเสด็จกลับจากสิงคโปร์ โดยมีพระราชประสงค์จะได้บุคคลที่มีความรู้ในทางด้านภาษาอังกฤษ

สำหรับการศึกษาของสตรีก็ได้ทรงตั้งโรงเรียนสุนันทาลัยขึ้น ในปี พ.ศ.2423 อยู่ได้ไม่นานก็เลิกไป แต่ก็ได้การส่งเสริมการศึกษาของสตรีในภายหลังอีก

ในปี พ.ศ.2424 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนนายทหารมหาดเล็ก สำหรับฝึกสอนผู้ที่จะเป็นนายร้อยนายสิบในกรมทหารมหาดเล็ก ผู้เรียนมีเชื้อสาย สกุล และบุตรหลานข้าราชการ ต่อมานักเรียนมากขึ้นจึงย้ายมาตั้งที่พระตำหนักสวนกุหลาบเมื่อ พ.ศ.2425 เรียกว่าโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ต่อมาเพียง 1 ปีมีผู้นิยมเรียนมากขึ้นเกินอัตราที่ต้องการสำหรับฝึกหัดเป็นนายทหารมหาดเล็ก จึงได้โปรดให้ขยายโรงเรียนให้กว้างขึ้น สอนวิชาทั่ว ๆ ไป ส่วนผู้ต้องการศึกษาวิชาเฉพาะ เช่น วิชาทหารให้แยกไปเรียนพิเศษในภายหลัง

ในปีเดียวกันได้มีการเปิดโรงเรียนแผนที่ในสังกัดกรมทหารมหาดเล็กอีกแห่งหนึ่งมีนายแมคคาร์ฮีเป็นครูสอน ในระยะนั้นการแผนที่เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับประเทศไทยในปัญหาพรมแดน เพราะกำลังถูกภัยจากจักรวรรดินิยมอังกฤษและฝรั่งเศสคุมคาม

ปี พ.ศ.2427 การตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบสำเร็จสมบูรณ์เปลี่ยนเป็นโรงเรียนพลเรือน สอนภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และวิชาสำหรับราชการพลเรือน และมีการจัดแบบเรียนหลวงและมีการสอบไล่หนังสือไทยด้วย

สำหรับแบบเรียนหลวงนั้น พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจาริยางกูร) เป็นผู้แต่งแบบหนังสือไทยชุดนี้มี 6 เล่ม มูลบทบรรพกิจ วาหนิติกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวพจน์-พิจารณ์ และพิศาลการันตร์ สำหรับมูลบทบรรพกิจ ตั้งแต่แม่ ก กา จนจบแม่เกย วาหนิตินิกร สอนอักษรนำ อักษรประโยค สอนอักษรควบ สังโยคพิธาน สอนตัวสะกด ไวพจน์พิจารณ์ สอนคำพ้อง และพิศาลการันต์ สอนตัวการันต์ ใช้สอนในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ส่วนมากเรียนเพียงสามเล่มแรกก็ออกไปทำงานราชการ ส่วนราษฎรทั่วไปมักจะเรียนเพียงเล่มแรกเล่มเดียว ส่วนการสอบไล่นั้นเนื่องจากความต้องการคนเข้าเป็นเสมียนในกระทรวงต่าง ๆ มีมากขึ้นนักเรียนส่วนมากจึงเรียนจบเพียง 3 เล่มก็ออกรับราชการ เพื่อฝึกสอนให้นักเรียนมีความรู้สูงขึ้นจำต้องให้นักเรียนเล่าเรียนจนจบ จึงจัดให้มีการสอบไล่หนังสือไทยขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2427 ผู้ที่เรียนจบแบบเรียนหลวง 6 เล่มและสอบได้ จะได้รับใบสำคัญแสดงว่าสอบไล่ได้ชั้นประโยคหนึ่งจะไปรับราชการหรือเรียนต่อประโยคสองก็ได้ ประโยคสองได้ตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2428 ผู้ที่สอบไล่ได้จะได้รับประโยชน์หลายอย่าง เพราะได้รับการสนับสนุนอย่างมาก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะจัดตั้งโรงเรียนให้แพร่หลายออกไปให้เป็นประโยชน์ถึงประชาชนพลเมืองด้วย ดังนั้นในปี พ.ศ.2427 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นที่วัดมหรรณพารามเป็นแห่งแรก และให้ตั้งโรงเรียนขึ้นตามวัดในจังหวัดต่าง ๆ

เมื่องานทางด้านการศึกษาเพิ่มมากขึ้น จึงได้กำหนดรูปแบบการศึกษาเป็นครั้งแรก โดยประกาศตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นในปี พ.ศ.2430 มีกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นผู้บัญชาการกรมนี้รับหน้าที่งานการศึกษาของไทยทั้งหมด ได้โอนโรงเรียนทั้งปวงซึ่งแต่เดิมขึ้นกับกรมทหารมหาดเล็กมาขึ้นกับกรมศึกษาธิการ นับได้ว่าการศึกษาของไทยเริ่มที่จะมีความมั่นคงขึ้นแล้ว และในปี พ.ศ.2435 ได้ยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการ ทำหน้าที่จัดตั้งโรงเรียน ดูแลเรื่องหนังสือแบบเรียนหลวงและการสอบไล่

ในปี พ.ศ.2431 เลิกใช้แบบเรียนภาษาไทย 6 เล่มของพระยาศรีสุนทรโวหารให้ใช้แบบเรียนเร็ว 3 เล่ม ซึ่งกรมศึกษาธิการแต่งขึ้นใหม่แทน ใช้กันต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพื่อให้นักเรียนรู้จักอักขรวิธีได้ภายในปีเดียวหรือปีครึ่ง จะได้มีเวลาเรียนวิชาอื่นเพิ่มเติมขึ้น

ในปี พ.ศ.2435 ได้มีการประกาศตั้งโรงเรียนมูลศึกษา โดยจัดตั้งขึ้นในวัดต่าง ๆ ทั่วกรุงเทพฯ และหัวเมือง มีพระภิกษุเป็นผู้สอน ขณะเดียวกันได้อนุญาตให้เอกชนเข้ามามีส่วนในการจัดการศึกษา โดยต้องขออนุญาตต่อกระทรวงธรรมการก่อน โรงเรียนที่จัดตั้งโดยเอกชนเรียกว่า โรงเรียนเชลยศักดิ์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงดำริว่า การจะขยายโรงเรียนออกไปนั้น จะต้องมีครูเพียงพอ แต่ในขณะนั้นอุปสรรคสำคัญในการให้การศึกษาแก่เยาวชนก็คือการขาดแคลนครู และครูนั้นจะต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถที่จะถ่ายทอดความรู้ได้ ดังนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้น (ครั้งแรกได้อาศัยโรงเลี้ยงเด็กเป็นสถานที่ศึกษา โรงเลี้ยงเด็กนี้อยู่ที่ตำบลสวนมะลิ เปิดเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2433 โดยทุนอุทิศของพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลี กรมพระสุทธาสินีนาถ ที่ทรงมีพระทัยเมตตาปรารถนาที่จะบำรุงเลี้ยงทารกและลูกของผู้ยากจน นอกจากนี้ยังมีการอบรมตลอดจนมีการสอนหนังสือทำนองโรงเรียนอนุบาลอีกด้วย) โดยให้นายเอช กรีนรอด ชาวอังกฤษเป็นอาจารย์ใหญ่และให้

เริ่มเปิดสอนเมื่อวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ.2435 ต่อมาได้ขยายโรงเรียนฝึกหัดครูไปอีกหลายแห่ง อาทิ เมื่อปี พ.ศ.2439 ได้ตั้งโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ที่บ้านสมเด็จเจ้าพระยา มีชื่อว่าโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก ขยายโรงเรียนฝึกหัดครูที่โรงเลี้ยงเด็กเป็นโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์และเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนราชวิทยาลัย และทรงมีพระราชดำริว่าเมื่อนักเรียนจบจากโรงเรียนนี้อย่างสมบูรณ์ จะส่งไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ อนึ่ง เพื่อให้ครูได้มีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและความรู้ซึ่งกันและกัน อันจะเกิดประโยชน์ต่อการสอนอบรมเด็ก พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งสามัคยาจารย์สมาคมขึ้น เมื่อปี พ.ศ.2445 โดยตั้งอยู่ในพื้นที่ของโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เพื่อเป็นศูนย์กลางให้บรรดาครูอาจารย์มาพบปะกัน ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์มากทำให้บรรดาครูอาจารย์สนิทสนมคุ้นเคยกัน และแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็นกันอยู่เป็นประจำ

การจัดการศึกษาตั้งแต่เริ่มมานั้น ยังไม่ได้วางรูปเป็นหลักฐานแน่นอน ดังนั้น ในปี พ.ศ.2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ จึงมีพระบรมราชโองการให้กระทรวงธรรมการร่างโครงการศึกษาขึ้นเป็นฉบับแรก โดยมีความมุ่งหมายให้การศึกษาแผนใหม่ได้เผยแพร่ออกไปให้เป็นระเบียบแบบแผนทั่วถึงกันทั้งประเทศ

ก้าวสำคัญอีกก้าวหนึ่งในการวางรากฐานการศึกษาแห่งชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ คือ การตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหรือสำนักฝึกข้าราชการพลเรือนในปี พ.ศ.2442 โรงเรียนมหาดเล็กนี้เป็นโรงเรียนขั้นอุดมศึกษา ซึ่งเป็นต้นเค้าของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งจะเกิดขึ้นในอีก 17 ปีต่อมา สำหรับโรงเรียนมหาดเล็กนี้นักเรียนจะต้องมีอายุระหว่าง 15 - 20 ปี นักเรียนเหล่านี้จะต้องเป็นผู้ที่ไว้วางพระราชหฤทัยและต้องเป็นคนสุภาพเรียบร้อย กำหนดว่าต้องเป็นผู้ดีโดยสกุลหรือโดยฐานะ ทั้งนี้เพราะนักเรียนเหล่านี้จะต้องดำรงตำแหน่งขุนนางต่อไป การรับนักเรียนจะรับตามจำนวนที่กระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ต้องการ ส่วนการศึกษาจัดเป็น 3 ภาค ภาคละ 1 ปี เมื่อจบการศึกษาทั้งสามภาคต้องไปฝึกงานตามกระทรวงและยังคงเป็นมหาดเล็กอยู่ ครั้งแรกทดลองรับเพียง 50 คน โรงเรียนตั้งอยู่ที่ตึกขาวข้างประตูพิมานชัยศรี การศึกษานอกจากจะศึกษาความรู้ทั่ว ๆ ไปแล้ว นักเรียนแยกตัวศึกษาความรู้พิเศษเฉพาะกระทรวง ซึ่งแต่ละกระทรวงจะส่งครูมาสอนภายหลัง โรงเรียนนี้ได้มีนักเรียนมากขึ้นและนักเรียนที่สำเร็จจากโรงเรียนนี้ได้ทำประโยชน์แก่บ้านเมืองเป็นอันมาก จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 จึงย้ายโรงเรียนนี้ไปอยู่ที่วัง "กลางทุ่ง" เมื่อ พ.ศ.2459 และได้นำเงินเหลือจากการสร้างพระบรมรูป

ทรงม้า จำนวน 1,000,000 บาท (หนึ่งล้านบาท) ที่ราษฎรบริจาคไปก่อสร้างและเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระบรมชนกนาถ จึงให้ขยายโรงเรียนมหาดเล็กเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย

การศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ (พ.ศ. 2453 - 2468)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติสืบต่อมา พระองค์ได้ทรงได้เจริญรอยพระยุคลบาทสมเด็จพระราชบิดา ทรงมีพระราชดำริว่า ถึงเวลาอันสมควรที่จะต้องจัดการศึกษาให้กว้างขวางออกไป คือต้องสอนให้พลเมืองมีความรู้ในการทำมาหาเลี้ยงชีพโดยควรแก่อัตภาพของตน ไม่เฉพาะฝึกงานสำหรับใช้ในราชการเท่านั้น จึงมีพระบรมราชโองการเปลี่ยนแปลงวิชาการจัดการศึกษาที่สำคัญ ๆ หลายอย่าง คือ ปี พ.ศ.2453 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนมหาดเล็กเป็นโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ต่อมาในปี พ.ศ.2459 ได้สถาปนาโรงเรียนดังกล่าวขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอันเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ในปี พ.ศ.2461 ได้มีประกาศพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ.2461 พระราชบัญญัติฉบับนี้ประกาศเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน แต่ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม 2461 เป็นต้นไป

ในปี พ.ศ.2464 ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีเหตุการณ์สำคัญที่สุดในวงการศึกษาของไทยเกิดขึ้น คือได้ตราพระราชบัญญัติประถมศึกษาบังคับให้เด็กที่มีอายุ 7 - 14 ขวบ (ย่างเข้า 15 ปี) จะต้องอยู่ในโรงเรียนและไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน เว้นเสียแต่ว่าเด็กที่อยู่ห่างไกลจากโรงเรียนเกิน 2 กิโลเมตร หรือเด็กจบประถมศึกษาก่อนอายุ 14 ปี และในปีเดียวกันนั้นได้ประกาศใช้แผนการศึกษาชาติฉบับใหม่ขึ้นมีสาระสำคัญ คือ ระดับประถมศึกษาใช้เวลาเรียน 3 ปี ระดับมัธยมศึกษาทั้งประเภทสามัญและวิสามัญใช้เวลาเรียน 8 ปี นอกจากนี้ พระราชบัญญัติฉบับนี้บังคับให้ราษฎรเสียเงินบำรุงการศึกษา เรียกว่า "เงินศึกษาพลี" ประมาณ 1 - 3 บาท แล้วแต่ท้องถิ่น โดยเก็บจากชายฉกรรจ์ทุกคนที่มีอายุระหว่าง 18 - 60 ปี มาเลิกเก็บเมื่อปี พ.ศ.2473 และในปี พ.ศ.2464 ปีเดียวกันกับที่ออก พระราชบัญญัติประถมศึกษานั้นเอง กระทรวงธรรมการได้เปลี่ยนชื่อเป็น กระทรวงศึกษาธิการ

4.3 สมัยเริ่มการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ (พ.ศ. 2468 - 2489)

สมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2468 - 2477) ในปี พ.ศ. 2469 รัชกาลที่ 7 ทรงเห็นว่าการแยกกรมธรรมการไปอยู่กระทรวงวัง (ใน พ.ศ. 2462) และเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการไม่ต้องดูแลการศาสนานั้นไม่เหมาะสมเพราะทรงเห็นว่าการศึกษาไม่ควรแยกจากศาสนา จึงได้โอนกรมธรรมการกลับมาใหม่ เปลี่ยนชื่อจากกระทรวงศึกษาธิการ เป็นกระทรวงธรรมการอย่างเดิม (ต่อมาได้เปลี่ยนกลับเป็นกระทรวงศึกษาธิการอีกในปี พ.ศ. 2484) และในปี พ.ศ. 2475 ได้จัดตั้งสภาการศึกษาทำหน้าที่กำหนดแบบแผนการศึกษาของชาติขึ้น มีสาระสำคัญคือ ระบบการศึกษาให้มีมูลศึกษา (3 - 6 ปี) ประถมเรียน 4 ปี ถ้าต้องการประกอบอาชีพง่าย ๆ ก็ต่ออีกเป็น ป.7 มัธยมเรียน 8 ปี แบ่งเป็นประโยคต้น 4 ปี ประโยคปลาย 4 ปี แล้วจึงต่อในชั้นอุดมศึกษาได้ แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 สาย คือ

- สายสามัญ ได้แก่ การศึกษาวิชาความรู้ ซึ่งเป็นพื้นฐานความรู้ทั่ว ๆ ไปแบ่งการสอนออกเป็นชั้นประถม 1 - 4 ปี มัธยมต้น (ม.1 - 4) มัธยมปลาย (ม.5 - 8)

- สายอาชีวศึกษา ได้แก่ การศึกษาวิชาซึ่งเป็นความรู้สำหรับประกอบอาชีพรับช่วงจากสามัญศึกษาทุกระยะที่จบประโยค

สมัยรัชกาลที่ 8 (พ.ศ. 2477 - 2489) ในสมัยรัชกาลที่ 8 รัฐบาลเห็นว่าแผนการศึกษา พ.ศ.2475 ใช้เวลาเรียนในชั้นประถมและมัธยมนานเกิน 12 ปี (ทั้งนี้ไม่ได้นับประถม 5 - 6 เพราะใช้เรียนเฉพาะผู้ที่ไม่ต้องการเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษา) กระทรวงธรรมการจึงประกาศใช้แผนการศึกษาชาติปี พ.ศ. 2479 โดยแบ่งการศึกษาออกเป็นประถมต้น 4 ปี มัธยมต้น 3 ปี มัธยมปลาย 3 ปี (4-3-3) แต่ผู้ที่จะศึกษาในระดับอุดมศึกษาต้องผ่านการศึกษาระดับเตรียมอุดมอีก 2 ชั้นก่อนส่วนสายอาชีวศึกษาได้แบ่งออกเป็น 3 ระดับคือ ชั้นต้น ชั้นกลาง และชั้นสูง รับช่วงต่อจากสามัญศึกษาไปทุกระยะที่จบชั้นประโยค ปี พ.ศ. 2488 ได้ยกฐานะครูขึ้น โดยมีคุรุสภาเป็นผู้ควบคุม รับปรึกษาและให้ความเห็นแก่กระทรวงศึกษาธิการ

สรุปเหตุการณ์สำคัญทางการศึกษาในสมัย เริ่มการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ

พ.ศ. 2475 มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จัดทำแผนการศึกษาชาติ 2475 ขึ้นใช้เป็นครั้งแรก โดยกำหนดให้มีองค์สามของการศึกษาได้แก่ จริยศึกษา พุทธิศึกษา และพลศึกษา แผนการศึกษาชาติฉบับนี้มีแผนผังเป็นรูปต้นไม้เรียกว่า "ศึกษาพฤกษ์" โดยมีโคนต้นเป็นประถม

ศึกษาและแตกกิ่งก้านเป็นมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา มีจุดมุ่งหมายให้ประชาชนได้รับการศึกษาตามอัตภาพของตนเอง

พ.ศ. 2476 มีพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม บัญญัติให้กระทรวงธรรมการมีอำนาจและหน้าที่เกี่ยวกับการศึกษา ได้โอนโรงเรียนประชาบาลที่ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลให้เทศบาลรับไปจัดการเอง และได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้น

พ.ศ. 2478 ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาทั่วราชอาณาจักรทุกตำบล

พ.ศ. 2479 ประกาศใช้แผนการศึกษาฉบับใหม่ จัดการมัธยมศึกษาเป็นแบบ 3 : 3 และได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ.2479 และมีตราพระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือน พ.ศ. 2479

พ.ศ. 2480 จัดตั้งหน่วยยุวชนทหาร

พ.ศ. 2481 เปิดแผนกเตรียมอุดมแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ก็ได้เปิดแผนกเตรียมปริญญาขึ้น มีหลักสูตร 2 ปี

พ.ศ. 2482 ปรับปรุงกระทรวงธรรมการ ทำให้เกิดกรมใหม่ขึ้น 2 กรมคือกรมวิชาการและกรมสามัญศึกษา

พ.ศ. 2483 กระทรวงธรรมการได้ย้ายที่อยู่มาที่ทำการวังจันทรเกษม การตั้งกองการศึกษาผู้ใหญ่ขึ้นเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2483 การตั้งกองการฝึกหัดครู ประกาศใช้พระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมฉบับแรกขึ้นใช้เป็นกฎหมาย คือการบังคับคนไทยให้ปฏิบัติตามวัฒนธรรมและรัฐนิยม เช่น รัฐนิยมฉบับที่ 9 ว่าด้วยคนไทยต้องรู้ภาษาไทย อ่านออกเขียนได้ เป็นต้น

พ.ศ. 2484 กระทรวงธรรมการเปลี่ยนชื่อเป็นกระทรวงศึกษาธิการและใช้มาจนปัจจุบัน ได้ประกาศใช้ระเบียบการรับรองวิทยฐานะโรงเรียนราษฎร์

พ.ศ. 2485 ได้สถาปนาสภาวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้น การออกระเบียบการสอบไล่เพื่อให้เหมาะสมกับสภาวะสงคราม

พ.ศ. 2486 โอนโรงเรียนประถมศึกษามาจากเทศบาล มาให้กรมสามัญศึกษา เป็นผู้จัด เปิดมหาวิทยาลัยเพิ่มขึ้นอีก 3 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และมหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. 2486 ประกาศใช้พระราชบัญญัติครู พ.ศ.2485 เป็นฉบับแรกและจัดตั้งคุรุสภาขึ้น

พ.ศ. 2490 ประกาศใช้พระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือนฉบับที่ 5 ยกฐานะครูประชาบาลเป็นข้าราชการพลเรือน ทำให้ฐานะครูประชาบาลเป็นที่ยอมรับและมีความมั่นคง มากขึ้น

พ.ศ. 2492 การจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ถนนประสานมิตร จังหวัดพระนคร การปรับปรุงหลักสูตรระดับปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อให้สอดคล้องกับหลักสูตรของเนติบัณฑิตสภาแห่งประเทศไทย

พ.ศ. 2493 โรงเรียนพลศึกษากลาง เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนฝึกหัดครูพลศึกษา

พ.ศ. 2494 ได้ประกาศใช้แผนการศึกษา พ.ศ.2484 กำหนดให้กุลบุตร กุลธิดาได้รับการศึกษาอยู่ในโรงเรียนจนอายุย่างเข้าปีที่ 15 เป็นอย่างน้อย การจัดการศึกษาให้มีจริยศึกษา พลศึกษา พุทธิศึกษาและเพิ่มหัตถศึกษาเป็นองค์ที่ 4 ได้มีพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม ยกฐานะกองโรงเรียนประชาบาลขึ้นเป็นกรมประชาศึกษา มีการทดลองจัดการศึกษาแผนใหม่ที่จังหวัดฉะเชิงเทรา

พ.ศ. 2495 ได้มีพระราชบัญญัติกระทรวงวัฒนธรรมขึ้น โอนกรมการศาสนาไปสังกัดกระทรวงวัฒนธรรม เปลี่ยนชื่อกรมสามัญศึกษาเป็นวิสามัญศึกษา กรมประชาศึกษาเปลี่ยนชื่อเป็นกรมสามัญศึกษา มีพระราชกฤษฎีกาการจัดตั้งภาค รวม 3 ภาค โดยแต่งตั้งข้าหลวงตรวจการศึกษาธิการเป็นหัวหน้าราชการประจำภาค (รวีวรรณ ธุมชัย, 2538 : 10 - 12)

4.4 สมัยพัฒนาการศึกษา (พ.ศ.2489 - ปัจจุบัน)

สมัยรัชกาลที่ 9 หลังจากประเทศไทยได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติในปี พ.ศ. 2491 แล้ว ในปี พ.ศ.2493 กระทรวงศึกษาธิการได้จัดตั้งคณะกรรมการของโครงการศึกษาขึ้น และมีโครงการขยายการศึกษาภาคบังคับเป็น 7 ปี ตรงตามมติของยูเนสโกที่กรุงการาจี เมื่อปี พ.ศ.2503 ในปี พ.ศ.2494 กระทรวงศึกษาธิการได้เสนอแผนการศึกษาชาติใหม่ เป็นแผนการศึกษาฉบับแรกในของรัชกาลที่ 9 มีสาระสำคัญ คือ

ระดับประถมมี 4 ปี และระดับมัธยมศึกษามี 3 ปี โดยแบ่งระดับมัธยมศึกษาตอนต้นเป็นสายวิชาสามัญศึกษา สายสามัญศึกษาและสายอาชีวศึกษา และมัธยมปลายเรียน 3 ปี นอกจากนั้นได้มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการศึกษาพิเศษ การศึกษาผู้ใหญ่ และการศึกษาขั้นอุดมศึกษาเพิ่มเติมขึ้นด้วย ในปี พ.ศ.2497 ได้ยกฐานะของโรงเรียนฝึกหัดครู เพื่อเพิ่มพูนคุณภาพทางการศึกษาของครู และได้ตั้งสถาบันการศึกษาผลิตครูปริญญาขึ้นโดยเฉพาะอีกด้วย ในปี พ.ศ.2502 จัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติขึ้น โดยให้ทำหน้าที่หลักคือ ร่างแผนการศึกษาแห่งชาติขึ้นใหม่ โดยคำนึงถึงความต้องการของรัฐบาล และประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2503 มาจนถึง พ.ศ.2520 แต่บางส่วนยังคงใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2503 อยู่จนสิ้นปีการศึกษา 2525 จึงจะเลิกได้หมด แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2503 ได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาไปจากเดิมมาก ระดับการศึกษาเพิ่มขึ้นเป็น 7 ชั้น แบ่งเป็นประโยคประถมศึกษาตอนต้น 4 ชั้น และตอนปลาย 3 ชั้น ระดับมัธยมศึกษาแบ่งเป็น 2 ตอน คือ มัธยมศึกษาตอนต้น 3 ชั้น ได้แก่ สายสามัญ และสายอาชีพ ส่วนมัธยมศึกษาตอนปลายแบ่งเป็นสายสามัญ 2 ชั้น และสายอาชีพ 3 ชั้น สำหรับระดับอุดมศึกษาเป็นการศึกษาต่อจากมัธยมศึกษาตอนปลาย เป็นการศึกษาวิชาการ และวิชาชีพชั้นสูง ในปี พ.ศ.2517 ได้มีการพิจารณาจุดบกพร่องในการจัดการศึกษาของชาติในด้านต่าง ๆ แล้วพบว่าจะต้องมีการปรับปรุงการศึกษาของชาติขึ้นใหม่ จึงได้มีการรวบรวมบุคคลหลายฝ่ายหลายอาชีพ ตั้งเป็นคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา และจะได้มีการปฏิรูปการศึกษาของชาติต่อไป ซึ่งเป็นผลทำให้เกิดแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับ พ.ศ.2520 และในปัจจุบันใช้แผนการศึกษาแห่งชาติฉบับ พ.ศ.2535

สรุปเหตุการณ์สำคัญทางการศึกษาสมัยพัฒนาการศึกษา

พ.ศ. 2494 เหตุการณ์สำคัญทางการศึกษา ได้แก่ ได้ประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 กำหนดให้ชั้นอนุบาลเป็นการศึกษาภาคบังคับ ชั้นประถมศึกษาเรียนประถมปีที่ 1 ถึงชั้นประถมปีที่ 4 สำหรับชั้นมัธยมศึกษา แบ่งออกเป็นชั้นมัธยมศึกษาสามัญศึกษา มัธยมวิสามัญศึกษา และชั้นมัธยมศึกษาอาชีวศึกษา ชั้นอุดมศึกษา แบ่งออกเป็นเตรียมอุดมศึกษา และชั้นมหาวิทยาลัย สำหรับแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 นับเป็นการก้าวหน้าที่สำคัญยิ่งเนื่องจากได้วางรากฐานการศึกษาที่สำคัญไว้หลายประการ สำหรับการศึกษาชั้นอนุบาล มีการอบมรมเบื้องต้น ชั้นประถมศึกษา แบ่งออกเป็นประถมศึกษาตอนต้น 4 ปี ประถมศึกษาตอนปลาย 3 ปี

และสำหรับมัธยมศึกษา แบ่งออกเป็นสายสามัญและสายอาชีพ สายสามัญมีสายสามัญตอนต้น 3 ชั้น สายสามัญตอนปลาย 2 ชั้น สายอาชีพรับจากชั้นประถมปลายไปเรียนวิชาชีพหรือมัธยมต้นไปเรียนวิชาชีพชั้น 1, 2 และ 3 สำหรับการอุดมศึกษาเป็นการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย จึงเปลี่ยนไปสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี

พ.ศ. 2495 มีพระราชบัญญัติกระทรวงวัฒนธรรม โอนกรมการศาสนาไปสังกัดกระทรวงวัฒนธรรม เปลี่ยนชื่อกรมสามัญศึกษาเป็นกรมวิสามัญศึกษา กรมประชาศึกษาเปลี่ยนเป็นกรมสามัญศึกษา และมีพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งภาคการศึกษาเป็น 2 ภาค โดยแต่งตั้งข้าหลวงตรวจการศึกษาธิการเป็นหัวหน้าส่วนราชการประจำภาคการศึกษาแต่ละภาค

พ.ศ. 2497 จัดตั้งกรมการฝึกหัดครูและประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ ตราพระราชบัญญัติวิทยาลัยวิชาการศึกษาและตั้ง ศ.อ.ศ.อ. ขึ้นที่จังหวัดอุบลราชธานี (TUFEC)

พ.ศ. 2500 กำหนดท้องที่จังหวัดต่าง ๆ ซึ่งเป็นหน่วยสำหรับตรวจราชการของผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการ 12 หน่วย เรียกว่าภาคการศึกษาและมีการตั้งโครงการฝึกหัดครูที่วิทยาลัยครูอุบลราชธานี (TURTEP)

พ.ศ. 2501 มีพระราชบัญญัติโอนงานกระทรวงวัฒนธรรมให้กระทรวงศึกษาธิการ ยุบกรมวัฒนธรรมเป็นกองวัฒนธรรมของสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการและจัดตั้งกรมเพิ่มขึ้นอีก 2 กรม คือ กรมศิลปากรและกรมการศาสนา นอกจากนั้นกระทรวงศึกษาธิการได้แบ่งส่วนราชการออกเป็น 13 หน่วยงาน

พ.ศ. 2502 มีพระราชบัญญัติโอนกรมมหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการไปสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี

พ.ศ. 2503 ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 โดยขยายการศึกษาภาคบังคับเป็น 7 ปี มีการทดลองจัดตั้งโรงเรียนมัธยมศึกษาแบบประสม

พ.ศ. 2504 โอนโรงเรียนประชาบาลในเขตเทศบาลกรุงเทพและเทศบาลธนบุรี ให้เทศบาลทั้ง 2 แห่งดำเนินการยกเลิกการสอนวิชาชุดครูพิเศษ (พ) และครูพิเศษประถม (พ.บ)

พ.ศ. 2505 ได้บรรจุแผนพัฒนาการศึกษาไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับแรกจนถึงฉบับปัจจุบัน จัดสอบวิชาชุดครูประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา (พ.กศ.) จัด

อบรมภาคฤดูร้อน (อ.ศ.ร.) จัดสอบวิชาชุดครูไปรษณีย์และสอบครูประจำการที่ไม่มีวุฒิ การสร้างท้องฟ้าจำลองและหอดูดาวที่ถนนสุขุมวิท

พ.ศ. 2505 จัดตั้งสำนักงานวางแผนการศึกษาขึ้นในสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ มีฐานะเป็นกอง โอนโรงเรียนประชาบาลในเขตเทศบาลทั่วประเทศให้เทศบาลดำเนิน การยกฐานะโรงเรียนส่งเสริมอาชีพก่อสร้างขึ้นเป็นวิทยาลัย วิทยาลัยการก่อสร้าง ประกาศใช้ระเบียบคุรุสภาว่าด้วยจรรยามารยาท วินัย ตามระเบียบประเพณีครู พ.ศ. 2506

พ.ศ. 2514 มีพระราชบัญญัติจัดตั้งสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าฯ มีฐานะเป็นกรมสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ เปิดมหาวิทยาลัยรามคำแหงนับเป็นมหาวิทยาลัยเปิดหรือตลาดวิชาของการศึกษายุคปัจจุบัน

พ.ศ. 2518 จัดตั้งวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษา มีฐานะเป็นกรมในกระทรวงศึกษาธิการ มีพระราชบัญญัติวิทยาลัยครู พ.ศ. 2518

พ.ศ. 2519 ยุบเลิกสำนักงานส่งเสริมเยาวชน ประกาศรวมสถานศึกษาสังกัดกรมอาชีวศึกษาประเภทโรงเรียนเทคนิค โรงเรียนการช่างและโรงเรียนอาชีวศึกษาที่อยู่ในจังหวัดเดียวกันเข้าด้วยกัน จัดตั้งเป็นวิทยาลัยอาชีวศึกษา

พ.ศ. 2520 ประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2520 จัดระบบการศึกษาเป็นระบบ 6:3:3 คือ ประถมศึกษา 6 ปี มัธยมศึกษาตอนต้น 3 ปี มัธยมศึกษาตอนปลาย 3 ปี มีพระราชกฤษฎีกาแบ่งท้องที่กระทรวงศึกษาธิการออกเป็น 13 เขต คือ เขตกรุงเทพมหานครและเขตการศึกษาอีก 12 เขต

พ.ศ. 2521 ประกาศใช้หลักสูตรประถมศึกษาและหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นและเปิดมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

พ.ศ. 2524 ประกาศใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย ระหว่าง พ.ศ. 2525 - 2527 อยู่ในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาฉบับที่ 5 การศึกษาได้มีการเปลี่ยนแปลงในทางก้าวหน้าขึ้นมากมาย มหาวิทยาลัยหลายแห่งได้ปรับปรุงหลักสูตรให้ทันสมัยมีการเปิดสอนระดับบัณฑิตศึกษามากขึ้น (รวีวรรณ ธุมชัย, 2538 :12 - 15)

พ.ศ. 2535 แผนการศึกษาแห่งชาติฉบับ พ.ศ. 2535